

Hertiginnan, hovet och staden i det gustavianska Stockholm

My Hellsing

I februari 1790 gick nyheten som en löpeld inom Stockholms hovkretsar: Gustav III hade från hovet förvisat grevinnan Jeanna von Lantingshausen, väninna till hans syster Sophia Albertina och till hans svägerska Hedvig Elisabeth Charlotte. Det var bestraffningen för att väninnornas tidigare förtrolighet med kungen hade förbytts i högljutt missnöje med hans politik. Efter den turbulenta riksdagen år 1789, då kungen hade kört över adelsståndet och gjort sig enväldig, hade det uppstått en brytning vid hovet. Hovets damer ställde sig i spetsen för motståndet mot kungen. Gustav III fruktade att oron skulle sprida sig vidare inom hovet och beslöt därför att avskilja grevinnan von Lantingshausen från hennes umgänge med prinsessorna.¹ Kungens syster Sophia Albertina rapporterade om hans detaljerade förbud i ett brev till en väninna (ursprungligen på franska):

Hon får inte gå till något ställe som anses tillhöra *borgen*. Följaktligen får hon aldrig besöka slottet eller mitt hem, gå på teatern eller promenera i Kungsträdgården, Djurgården eller vid Karlberg. Hon får överhuvudtaget inte besöka mig eller hertiginnan, inte ens på landet. Hon får varken gå på Börsen, på någon föreställning eller på Stenborgs teater – eller på något annat ställe där hon kan träffa Kungen.²

Prinsessan Sophia Albertinas uppräknings illustrerar det gustavianska hovet som en rumsligt förankrad grupp med ständigt politiska dimensioner. För att avvärja grevinnan politiskt behövde Gustav III neka henne tillträde till en rad platser utöver de kungliga bostäderna. De platser som nämns här är även exempel på de fashionabla sysselsättningar som har lyfts fram av den internationella 1700-talsforskningen: teatern, promenaden och *assembléerna* på Börsen. Det var aktiviteter som sägs ha utspelat sig på nya offentliga arenor som konkurrerade med hovets representativa offentlighet. Umgänget var fortfarande socialt exklusivt, men uppförande och utseende hade en förment större betydelse för social urskiljning än börd.

Svensk forskning har tidigare utforskat det gustavianska hovet och staden ur enskilda aspekter. Opera- och teaterlivet har skildrats som Gustav III:s personliga maktinstrument och som förelöpare till 1800-talets statliga kulturinstitutioner.³ Forskningen om Stockholm, som har fokuserat på övergripande ekonomiska och sociala aspekter, har beskrivit en huvudstad i stagnation under den här perioden: Befolkningen ökade knappt, byggverksamheten och den industriella utvecklingen gick på sparlåga.⁴ Vardagen vid hovet har emellertid inte tidigare studerats på ett systematiskt vis.⁵

I den här artikeln vill jag emellertid, med stöd framförallt i ett nyare internationellt forskningsläge som jag kommer att presentera längre fram, argumentera för att det Stockholm som eliten gjorde anspråk på anpassades till den form av mondänt umgänge som blomstrade samtidigt i Europa.⁶ Teatern (som såväl historiskt som historiografiskt inkluderar både musik- och taldramatik) kommer i den här artikeln att utgöra exempel på den typ av publika nöjen mot betalning som utvecklades under 1700-talet.⁷ Den centrala roll som dessa aktiviteter spelade för elitens sociala och politiska status menar jag kan förklara varför man i en period av ekonomisk nedgång i Sverige lade pengar på dylika resursslukande statusbyggnader.

Undersökningen utgår från antagandet att kungafamiliens urbana nöjesliv med promenader, baler och teaterbesök utgjorde en väsentlig del i hovets representativa plikter. Monarkin fick legitimitet genom att vara synlig för befolkningen i lämpliga sammanhang, vid rätt tidpunkt och i rätt sällskap. Trots att hovets ställning utmanades i stadsmiljön, kunde de upprätthålla kontrollen i det sociala samspelet genom ett ritualiserat umgänge i mötet med den övriga befolkningen.⁸

Det prisma som används för att belysa dessa förhållanden är kungens svägerska hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotte (1759–1818), gift med hans yngre bror hertig Carl (från 1809 Karl XIII). Eftersom paret förblev barnlöst adopterade de den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte, senare Karl XIV Johan av Sverige och Norge. Hertiginnan Charlotte är berömd i vidare kretsar för sin politiska journal, förd på franska om hovlivet och politiken under drygt fyrtio år. Den översattes och publicerades i nio band som *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*. Andra delar av hennes omfattande personarkiv har hittills varit så gott som okända. Förutom journalen ingår en stor samling brev och räkenskaper som i den här artikeln kommer att utnyttjas i sin hela bredd för att skildra det gustavianska hovets vardag ur hertiginnans perspektiv.⁹

Hertiginnan, hovet och staden – några utgångspunkter

Offentlighet i 1700-talets urbana miljöer är ett historiografiskt omstritt fenomen. På senare år har det vuxit fram ett fält som tar sig an ämnet genom att fokusera på samspelet mellan aktör och struktur via vardagens praktiker. Genom rättshandlingar och personliga dokument som dagböcker och brev kartlägger historiker aktörers rörelsemönster för att ta reda på vad dessa gjorde, när och med vem. Metoden bygger på antagandet att det i vardagens handlingsmönster och begreppsvärld finns viktiga nycklar till förståelse av historisk kontinuitet och förändring. Det mikrohistoriska perspektivet öppnar med andra ord för en nyansering av förmodade samband mellan politiskt deltagande, borgerlig offentlighet och *commercialised leisure* som motor för socialt utbyte och rörlighet.¹⁰ Karin Sennefelt företräder denna forskningsinriktning i Sverige. I övrigt har jag främst förankrat mina teoretiska utgångspunkter genom anglosaxisk forskning, där en så kallad *public sphere* anses ha vuxit fram tidigt och fått särskild betydelse.¹¹

I linje med denna forskning betraktar jag inte "hovet", "staden" eller hertiginnan Charlottes position som något entydigt motsatsförhållande. Som prinsessa hade hon en självständig ställning som tillät henne att röra sig mellan aristokratin och monarkin såväl i socialt, politiskt som kulturellt avseende. Samtidigt som hertiginnan uppträdde som monarkins personliga företrädare var inte det gustavianska hovet (eller hov i allmänhet) någon harmonisk politisk enhet.¹² Hon deltog i motståndet mot sin svåger Gustav III och använde staden för egna politiska möten.

Utifrån hertiginnans material framkommer det att gränserna mellan hov och stad fanns men att den var flytande. En individ kunde tillhöra endera gruppen beroende på den plats, det sociala sammanhang och den politiska positionering som hon för tillfället befann sig i. Den distinktion som hertiginnan gör är å ena sidan *cour* som benämning för hovstaten eller för hovet som institution, och å den andra som en aristokratisk och kunglig krets (*société*) där hon själv ingick som medlem. Det är den sistnämnda betydelsen av hov som avses i den här artikeln.¹³ "Staden" är svår att härleda i hertiginnans begreppsvärld. När begreppet *ville* förekommer hos hertiginnan är det utbytbar med *public*, det vill säga "allmänheten" eller "offentligheten" och lokaliseras utanför slottet.¹⁴ Den nämns i sammanhang där den verkar som en slags opinion som kungen och hovet måste ta hänsyn till.¹⁵ En preliminär slutsats är att *ville* åsyftade en social elit som under bestämda former, till exempel vid baler och på teatern, sammanträffade med hovet. Utifrån det här begränsade materialet kan jag inte fastställa vilken faktisk samhällelig grupp som denna "allmänhet" motsvarade, och inte heller dess relation med hovet.¹⁶

Staden var, till skillnad från slottet, en offentlig plats. Karakteristiskt för offentligheten är att den tillhör alla och ingen: vistelser här innebar att hovet utsatte sig för sammanträffanden med personer ur olika samhällsskikt. Kungamaktens statuskommunikation i staden ställde därför särskilda krav. Medan slott och stadspalats var arkitektoniskt utformade för att förstärka kommunikationen med omgivningen, rådde det större konkurrens om utrymme och uppmärksamhet i staden. Eliten måste anpassa sig efter dessa förutsättningar.¹⁷ Utmärkande för de urbana miljöer som hovet umgicks i, var emellertid att kungligheter gjorde sociala anspråk på dem som sina.¹⁸

Om man utgår från att en elit i varje situation strävar efter att behålla sin sociala exklusivitet, är det en befogad fråga varför det gustavianska hovet överhuvudtaget ville utsätta sig för den risk för social utväxling som besök i staden kunde innebära? I en artikel om elitens vistelser i de påstått folkliga nöjesparkerna, finner Hannah Greig att Londonaristokratin noga förlade sina besök i Vauxhall och Ranelagh till vissa tider på dygnet och på året och att de valde vissa vägar – allt för att träffa personer som de redan var bekanta med. Trots att nöjesparken erbjöd strukturella förutsättningar för kommunikation mellan olika grupper i samhället, verkar alltså inte någon sådan ha kommit till stånd. Hennes slutsats är att social exklusivitet och offentlighet förstärkte varandra snarare än att de utgjorde en motsättning.¹⁹

En stad för urbana nöjen

De byggnadsprojekt som initierades i Stockholm under gustaviansk tid erbjöd nya möjligheter till umgänge för eliten. Vid Stortorget uppfördes ett nytt Börshus under 1770-talet, där borgerligheten och hovet möttes för samkväm och baler. Kungsträdgården förvandlades under 1700-talets gång från kunglig slottspark till offentlig park, där den som var anständigt klädd fick promenera. En nöjesanläggning (som kallades Vauxhall) anlades i det gamla Orangeriet här.²⁰ Norrmalmstorg (nuvarande Gustav Adolfs torg) fick en ansiktslyftning och förstärkte sin centrala ställning mellan slottet, Stadsholmen och det fashionabla nedre Norrmalm där adelspalatsen och den exklusiva kommersen skedde. Kungaparets våning i Stockholms slott låg mot norr och blickade ut över det upprustade torget och den nya stenbro som förband Stadsholmen med Norrmalm. Vid torget byggdes ett nytt operahus som stod klart år 1782. Operan byggdes som arkitektonisk pendang till det upprustade Arvfurstens palats där kungens syster Sophia Albertina bodde. Från Norrmalmstorg planerades en bred paradgata som skulle leda till kungens nya slott Haga.

Elias Martins gouache från sekelskiftet 1800 visar det fashionabla Stockholm från drottningens våning på Kungliga slottet. Sophia Albertinas bostad Arvfurstens palats och Kungliga Operan låg som arkitektoniska pendanger vid Norrmalmstorg. Bakom Jakobs kyrka, som vid den här tiden var gulmålad, skymtar Kungsträdgården. Foto: Nationalmuseum, NMB 480.

I hovets veckoschema för vistelserna i Stockholm ingick det baler och teaterföreställningar utanför Kungliga slottets väggar. Balerna i Börshuset organiserades omväxlande av borgerskapet och av hovets medlemmar.²¹ Ett par gånger i veckan visades opera, balett och talteater på de Kungliga teatrarna. Det gustavianska hovet brukade även gå på den privata Stenborgsteatern, som understödd av Gustav III fick en ståndsmässig lokal i Gamla stan och nådde en aristokratisk publik under 1780-talets gång.²² Det var tillfällen ägnade åt en bredare social interaktion som hertiginnan tycks ha sett fram emot som underhållande begivenheter. En oper eller balettföreställning ingick även i programmen vid hovets festdagar. Tillfällets högtidlighet markerades genom kungafamiliens placering i salongen: de satt då på taburetter framme vid scenen och inte som annars i de kungliga logerna.²³ Längre fram ska jag analysera hovets teaterumgänge mer i detalj. Men jag vill redan nu ge några övergripande hållpunkter utifrån tidigare forskning, som jag kommer att förhålla min egen undersökning till.

En anledning till teaterns popularitet vid den här tiden var möjligheten att positionera sig i ståndssamhällets hierarkier. Teaterns kombination av intimitet och synlighet, med publiken hierarkiskt skiktad i abonnerade loger, lämpade sig väl för elitens statuskommunikation. Uppdelningen i de europeiska teatersalongerna var

så tydlig att dess olika delar blev synonyma med den grupp som uppehöll sig där. *Parterren* var i franskt, svenskt och engelskt språkbruk en omskrivning för folket eller det lägre borgerskapet. Raderna och logerna blev synonyma med hovet och aristokratin.²⁴ Denna tydlighet förstärktes genom kontinuiteten i logeinnehavet. Jennifer Hall-Witt kommer fram till att mer än hälften av logeabonnemangen vid Londonoperan varade i minst fem år, en tredjedel i mer än tio år. Nästan alla hade samma loge åtminstone i ett år. Teatersalongens loger fungerade därmed som en faktisk karta över den engelska eliten.²⁵

1700-talets teater har av internationell forskning lyfts fram som en central arena för socialt umgänge och för politisk formering. Efter bjudningar och parlamentssammanträden fortsatte samtalen i teaterns loger.²⁶ För den engelska eliten var innehavet av en permanent loge vid operan en förlängning av ett politiskt patronage; en alternativ salong där man kunde bjuda in folk under mindre omständliga former än i hemmet. Man lånade ut loger till bekanta eller släktingar och signalerade därmed sin särskilda ynnest mot de personerna. Vid 1700-talets Londonopera utkristalliserades skilda roller för elitens kvinnor och män. Kvinnorna stod oftare som logeabonnenter, eftersom det för män var mer effektivt att röra sig fritt mellan logerna och parketten för att hinna tala med så många som möjligt under föreställningen. Den aristokratiska kvinnan tog emot inbjudna gäster i sin loge och kunde härigenom, precis som i hemmiljön, påverka mäns och familjers karriärer. En skillnad från hemmet var att denna sociala urvalsprocess blev synlig för alla i teatersalongen. Teaterns särskilda attraktionskraft för elitens kvinna låg i möjligheten för henne att välklädd och omsvärmad spela rollen som offentligt smycke, samtidigt som logerna skyddade henne mot kompromettering.²⁷

Den ritualiserade stadspromenaden

Den fashionabla promenaden till fots, till häst eller med vagn hade införts som umgängesform för den europeiska eliten på 1600-talet.²⁸ De medeltida stadskärnorna kompletterades av boulevarder där man kunde ta sig fram med breda vagnar i syfte att se och synas. Vid det franska hovet var regentens eftermiddagspromenad till fots den stund på dagen då hovfolket kunde närma sig honom utan att först ha begärt audiens.²⁹

Stadspromenaden var ett dagligt nöje för hertiginnan. På förmiddagarna när vädret tillät, red eller promenerade hertiginnan i närheten av slottet för att hinna tillbaka lagom till middagen som serverades strax efter ett. Kungsträdgården, centralt belägen i den mondäna triangeln Kungliga slottet, Stora Trädgårdsgatan och

Blasieholmen där elitens stadspalats låg, var en naturlig samlingspunkt. Under eftermiddagen gjorde hovet längre turer till stadens fashionabla utkanter vid parken i Karlberg eller Haga. Detta framgår av hertiginnans biljetter, där hon påfallande ofta detaljerat kommunicerade sina färdvägar och vilka bekanta som hon hade mött på vägen. Det framgår att hon uppehöll sig antingen på nedre Norrmalm eller i grönområdena i stadens utkanter, medan Södermalm betraktades som en avlägsen och otillgänglig plats.³⁰ Djurgården var en annan populär uppehållsort, liksom utflyktsmålen kring Stora Skuggan och Frescati.³¹ För att komma ut ur staden brukade hertiginnan ta sig förbi Norrmalmstorg till Drottninggatan.³² Vid Observatoriet vek hon av antingen på den trädkantade Karlbergsvägen mot Karlberg och stadstullen där, eller fortsatte rakt fram mot Norrtull och vägen mot Haga, Ulriksdal och Solna. Formellt var de här platserna öppna och offentliga, åtminstone huvudgatorna genom staden. Men hovet besatt ett informellt ägande av dessa ofta natursköna omgivningar där elitens egendomar låg tätt. Denna markering förtydligades genom kungafamiliens kortege i vagn på Djurgården som traditionsenligt gick av stapeln första maj varje år. I dessa delar av staden bör alltså hertiginnan och hennes umgänge ha känt sig bekväma, samtidigt som de genom att vara synliga på strategiska genomfartsleder påminde om sin närvaro. Genom sina besök här stärkte de sin anknytning till dessa ställen, sin sociala tillhörighet till gruppen och i förlängningen sina anspråk på att utgöra stadens elit.³³

När hertiginnan promenerade som förväntat, vissa tider på vissa ställen, träffade hon på kungen och andra bekanta ur hovet.³⁴ Promenaden var värdefull eftersom hovfolket här var mindre kringskuret. Det var enkelt att anpassa takt och avstånd efter de personer man önskade tala med eller undvika. Risken att bli bevakad och avlyssnad i slottsvåningen gjorde parken till en lämpligare plats för hemliga överläggningar. Hertiginnan utnyttjade sina stadspromenader för möten med Jeanna von Lantingshausen, som ju Gustav III hade förbjudit henne att träffa. I en biljett beskrev hon utförligt för sin väninna hur de skulle kunna sammanstråla utan otillbörlig inblandning:

Jag kommer att åka ut vid elvatiden och ta vägen förbi Norrtull, åka upp till den stora grinden vid parken i Karlberg och lämna min vagn en bit från parken. Ni åker ut ungefär vid samma tid, eller något tidigare eller senare. Ni åker då raka vägen till Karlberg och stannar vid trädgårdsmästarebostaden och går in i parken där jag möter upp er. Lämna er tjänare vid grinden, så att våra tjänare inte får reda på att vi har träffats. Jag för min del kan gå i god för de som kommer att vara i mitt sällskap. Det blir Sophie [Piper] eller någon annan av hovdamerna samt Bruse [hertiginnans stallmästare]. För övrigt är det ju nästan ingen vid Karlberg på förmiddagarna, så vi kommer att kunna ses utan besvär, förutsatt att vädret blir bra.³⁵

Att hovets urbana rörelsemönster var strikt kodat geografiskt och kronologiskt kunde hertiginnan alltså använda för att spela ut omgivningens förväntningar och kringgå uppmärksamhet. Det handlade även om *bur* hon uppträdde. Frustrerad över att aldrig kunna tala ostört med Jeanna efter kungens förbud, skrev hertiginnan till henne att "nästa gång jag träffar er och är i ett sällskap om fyra–fem personer, kommer jag att parkera mig på gatan. Eftersom det är omöjligt att en prinsessa sitter ned på marken, kommer man inte tro att det är jag. Följaktligen kommer jag att kunna tala ostört med er."³⁶

Att hertiginnan i sina biljetter förmedlade något så vardagsnära som promenadvägar är en omständighet som i sig understryker stadspromenadens sociala vikt. Beskrivningarna fyllde i vissa fall den praktiska funktionen att öka chansen att sammanstråla med bekanta – men detta syfte är inte alltid uppenbart. I stället tror jag att en viktig aspekt av denna kommunikation var att urbana rörelsemönster i hög grad var identitetsskapande aktiviteter för hovet. För det är lika intressant att beakta vad hertiginnan *inte* förmedlar i sina biljetter. Om hon genade via en bakgata eller hade längre samtal med personer ur andra samhällsgrupper låg det utanför detta platsskapande, och var därmed ovidkommande att kommunicera i skrift.

Till vardags verkar hertiginnan ha uppträtt inkognito, det vill säga utan vapen på vagnsdörrarna eller några särskilda kungliga attribut.³⁷ Det innebar emellertid inte att hon var anonym när hon rörde sig i staden. Bruket av inkognito var ett motsägelsefullt spel som alla parter var införstådda med, en pragmatisk lösning på ett i och för sig självgenererat problem hos 1700-talets elit. Genom att på resande fot inte uppträda i sin roll, som enligt elitens självbild hade krävt en motsvarande dekor och rekvisita, kom man runt kravet på kontrollerade och iscensatta framträdanden. Inkognito kunde furstar interagera friare med omgivningen och inhämta upplysningar för att styra mer effektivt.³⁸

Varken i brev eller i biljetter nämner hertiginnan sammanträffanden med befolkningen. Men hennes regelbundna och detaljerade anteckningar om nådegåvor till undersåtarna ger viss inblick i hennes samspel med omgivningen.³⁹ I sin kassabok skrev hon noggrant upp mottagarens behov, ålder, kön, ofta en karakteristik av personen samt om det rörde sig om ett återkommande underhåll. Hon skrev till exempel "Till en Lapska", "För en Fatig utan Ben", "för en Poiker som går y lära", "För en fatig Adelsmans Hustru" och så vidare.⁴⁰ Hertiginnan preciserade även de summor hon gav till sin uppvaktning för att de skulle ge till nödlidande. Av hennes anteckningar kan man dra slutsatsen att det handlade om individuella gåvor till personer som kunde vara bekanta för henne. Eftersom hon sällan eller aldrig skrev ut deras namn kan inte relationen betecknas som

personlig, utan det rörde sig av allt att döma om personer hon träffade på under sina stadspromenader.⁴¹

Den välgörenhet som syns i hertiginnans räkenskaper var representativ för hennes kön och samhällsställning. Den ingick i ett större samhällsbevarande system: en omfördelning från de socialt upphöjda till befolkningen, men hela tiden på de bättre bemedlades villkor. Jag menar att hertiginnans noggranna förteckningar tyder på allmosornas symboliska (inte pekuniära) värde som en av grundpelarna i elitens självbild. Hennes välgörenhet kan därmed betraktas som en förlängning av elitens politiska uppdrag där väl dokumenterade gåvor skulle bidra till att legitimera monarkins ställning närhelst de träffade på henne i staden.⁴²

Hovet på teatern

1700-talets europeiska teaterbyggnad var utformad för flera olika typer av umgänge i scen, loger och sällskapsrum. I Stockholms nya opera inrättades en hel svit av rum i olika storlekar där kungen höll supéer och andra bjudningar.⁴³ Teatersalongen hade inget orkesterdike, utan scen och salong gick i ett för att underlätta omvandlingen av rummet till ett sammanhängande dansgolv under balerna.⁴⁴ Hertiginnan använde logerna som avskilda uppehållsrum både under teaterföreställningar och vid baler.⁴⁵

På Operan brukade kungafamiljen ta avsked och signalera sin ankomst i huvudstaden. Hertiginnan meddelade till exempel i ett brev att ”prins Fredrik kom tillbaka till staden i måndags kväll, han gick direkt till Prinsessans loge på Operan och gick sedan till Drottningens, och avtalade möte med mig och Prinsessan till igår morse”.⁴⁶ På hösten 1788 uppgav hertiginnan till och med att teaterns spelschema var avgörande för hennes inflyttning från Karlberg till Stockholm.⁴⁷ Kungafamiljens vanor ter sig logiska: genom ett teaterbesök skaffade sig hovet omedelbar överblick över vilka som var i huvudstaden och kunde känna av stämningen där. Eftersom deras bekanta satt inom kort avstånd från varandra, kunde de här göra en rundtur för att hälsa på bekanta, vilket sparade tid jämfört med att behöva förflytta sig från hus till hus.

Hertiginnan gick ett par gånger i veckan på de kungligt finansierade teatrarna Operan och på Franska spektaklet, som sedan den nya operan öppnats år 1782 spelade i den gamla operabyggnaden Bollhuset vid Slottsbacken.⁴⁸ Hon gick med tiden allt oftare på Stenborgs teater, vilket stöder tidigare forskning om att denna teater mot slutet av 1780-talet etablerades inom de högre skikten.⁴⁹ Det avgörande för hertiginnans val av teater verkar framförallt ha varit publiksammansätt-

ningen: hon ville gå på samma teater som de andra damerna i hennes umgänge. Repertoar och publik gick emellertid delvis hand i hand. Hertiginnan uppskattade inte Adolf Fredrik Ristells nystartade svenskspråkiga dramatiska teater, som innebar ett avsteg från den franska och italienska teatertradition som hittills hade gjort sig gällande vid hovet. Hon skrev till Jeanna von Lantingshausen på hösten 1787 att

både Stenborgs och Ristells föreställningar går för fulla hus. Pjäsen *Den falska Agnes* som spelas hos Ristell har låtit tala om sig mycket, men jag har den dåliga smaken att finna den usel. På denna teater är det för övrigt en helt annan typ av publik, personer som man inte ser någon annanstans. Men till Stenborg går hela societeten, Drottningen var där igår med Kronprinsen. När min hosta har blivit bättre tänker jag också gå dit. Nästan alla kända damer är där varje eller varannan kväll som det är föreställning.⁵⁰

Hertiginnans anmärkning om att hon på Ristells teater träffade personer som hon inte såg "någon annanstans" blottar en skepsis mot en ovan och ovälkommen interaktion med stadens befolkning: ett skäl i sig att undvika dessa föreställningar.

Teaterlivet befann sig vid den här tiden i ett dynamiskt övergångsskede. Hertiginnans journal visar att en äldre funktion för teatern, det vill säga en hovteater inuti slottet där även hovets medlemmar kunde agera skådespelare, under gustaviansk tid kom i konflikt med en nyare funktion för teatern som social mötesplats för stadens övre skikt. Under ett par år under 1780-talet uppehöll sig hertiginnan utförligt vid flera strider om hovets rollfördelning eller hennes eget motstånd mot att stå på scen.⁵¹ I sin journal från april 1783 uttryckte hertiginnan till exempel sitt ogillande över att dela teatersalongen med ett bredare skikt av befolkningen, i synnerhet när personer ur hovet stod på scen:

När föreställningen gavs andra gången var det så många i publiken, att även om riktiga skådespelare hade uppträtt, hade de inte kunnat locka så mycket folk. Många var upprörda över det här. Jag tillstår att jag var mycket förvånad själv, i synnerhet eftersom salongen var fylld av glädjeflickor och personer av lägre sort [*de filles et de gens de moindre espece*]. Det var så mycket mer förvånande som det endast var hovskådespelarna själva som hade fått dela ut biljetter den dagen.⁵²

Hertiginnan framhöll i den här episoden den oväntade beblandningen med stadens befolkning som ett svek inifrån själva hovet. Särskild grund för hennes upprördhet tycks ha varit besvikelsen över att inte kunna dela sin uppfattning om social exklusivitet med personer som hon uppfattade som sina likar. När hertiginnan och hennes svägerska Sophia Albertina kort därefter ombads att medverka som skåde-

spelare i kungens nya pjäs, svarade hertiginnan kungen att hon kunde tänka sig att delta på ett villkor: "bara om det är en utvald grupp som är publik, ty, lade jag till, jag finner det verkligen inte anständigt att förnäma kvinnor, ännu mindre Kungens egen svägerska, står på scen när hela staden har tillträde till teatern [---] Kungen svarade då att vi skulle få ensamrätt på utdelningen av biljetter".⁵³ Hertiginnan fann det sannolikt opassande med varje potentiell förväxling mellan de kungliga damerna och de anställda skådespelarna av enklare, ofta utländsk bakgrund.⁵⁴

Vem var det då som gick på de Kungliga teatrarna? Genom bevarade teaterräkenskaper från Gustav III:s tid går det att utläsa vilka som abonnerade logerna (biljetterna till ståplatserna på parketten såldes löst och går därmed inte att rekonstruera på samma sätt).⁵⁵ Spelåret bestod av tre säsonger (terminer), där logeabonnemang förtecknades terminsmässigt.⁵⁶ Man kunde abonnera loger på Operasalongens fyra rader och på de två raderna på Franska spektaklet i Bollhuset. Det fanns ungefär tjugo numrerade loger på varje rad i båda byggnaderna. Dessutom kunde man abonnera numrerade platser på läktaren: Operan hade här femtio platser och Bollhuset åtminstone trettiofyra. I Bollhuset, som hade en mindre salong, var merparten av logerna abonnerade. På Operan var de flesta logerna på första och andra raden uthyrda, men färre på tredje och endast sparsamt och sporadiskt på fjärde raden. De populäraste platserna var med andra ord i elitens närhet på första och andra raden. Den statusmässiga poängen i att ha en fast loge högt upp och långt från scenen bör ha varit långt mindre, vilket är ett rimligt skäl till att de hyrdes ut i mindre utsträckning.

Den gemensamma nämnaren hos loge innehavarna på de Kungliga teatrarna var att de ingick i eliten, de flesta med anknytning till hovet. De var diplomater, aristokrater, ämbetsmän, militärer, hovfunktionärer och hovleverantörer, grosshandlare och personer ur det kulturella etablissemanget.⁵⁷ De utländska ministrarna från Spanien, Ryssland och Frankrike tillhörde de permanenta loge innehavarna på båda teatrarna. De abonnerade loger samtliga terminer på båda ställen, där de återfinns i samma loge som de innehade ensamma.⁵⁸ Ambassadörernas framträdande plats på teatern bekräftas av tidigare forskning. Anledningen var lika mycket diplomatikarens krav på representation som en politisk pragmatism: Nationens ställning avspeglades i en dyr loge, där det utländska sändebudet kunde få höra nyheter och skvaller.⁵⁹ Riksrådet Axel von Fersen den äldre och kungens bästa vän Evert Vilhelm Taube sällade sig därutöver till denna kategori av prominenta och stadiga loge innehavare på båda etablissemanget.

Av teaterräkenskaperna förstår man att det fanns ett antal öppna läktarplatser, en så kallad amfiteater, i parkettens fond.⁶⁰ Läktaren medgav en bredare social interaktion, i förlängningen en potentiell social rörlighet. Det är sannolikt mer

Tabell 1. Antal terminsabonnemang på de kungliga teatrarnas loger (30 mest frekventa exklusive läktare), 1786–1788

Namn enligt räkenskaper KTA	Kong: Franska Spectaclet		Kungl. Operan				Summa
	Se- conde	Pre- miere	Fjärde raden	Tredje raden	Andra raden	Första raden	
Ryske minist		5				5	10
Kongl: Directionen		6				3	9
Drott: k: Fruar	4				5		9
General B: Taube		5				4	9
R: R: Fersen		4				4	8
Spanske min		4				4	8
Öf: St: Hål	2	2		2		2	8
Hertigparet	8						8
k: Operan	3			4			7
Stads Arch: Palmstedt		5	1				6
Kongl: Pagerna	2			4			6
Grefnan De Geer	1	1			4		6
Cheval: Goussen		5			1		6
Hr Koschell		3			2		5
Fru Kihlgren				5			5
Gr: Cronhielm		2			3		5
Bar: Bennet					5		5
R.R. Rammel		5					5
Hr Collin				5			5
Herr Hasselgren		2			3		5
Hofstallm: Munck					5		5
Hr Dassau				5			5
Lagm Liljensparre				4			4
Secret: Gierss					4		4
Riksmarskalken		2				2	4
Fru Olin				4			4
Grefn Ribbing		4					4
bar: Cederström		4					4
Rev: Secr: Låstbom					4		4
Ambassadeuren					4		4

Tabell 2. Antal terminsabonnemang på de kungliga teatrarnas läktare (samtliga), 1786–1788¹

Namn enligt räkenskaper KTA	Kong: Franska Spectaclet	Kungl. Operan	Summa
	Amphiteatre Fria Placer	Amphiteatre	
Majorn vid Gardie	1	2	3
K: S: Clevberg	1	2	3
Profess. Sergel	1	2	3
Baron Armfelt	1	2	3
Lieut: Rosenschütz		3	3
Biblioth Leopold	1	2	3
Mr Deprese	1	2	3
UnderStåthållarn	1	2	3
R:R: Zibeth	1	2	3
K. S. Kiellgren	1	2	3
Gener: Aminoff	1	2	3
Hof Int: Rehn		2	2
Bar: Manderström		2	2
Arch: at Hallman		2	2
Til Kungl. Operan		1	1
Gen: Horn		1	1
C: R: Rothstein		1	1
Secreter: Hallqvist		1	1
St: Com Ekman		1	1
Assessor Hedin	1		1
Archial Hedenberg		1	1
Baron Wrede för entré		1	1
Öfverste kammarjunkaren		1	1
Gener: Wrangel		1	1
Abbé Vogler	1		1
Herr Hebbe		1	1

1. Jag har uteslutit baron de Geer, som var den enda som betalade för en läktarplats under tre terminer på Franska spektaklet. De övriga läktarplatserna på denna teater var "fria", det vill säga gratis.

än en tillfällighet att de här anvisade platserna tillhörde kungens vänner ur det kulturella etablissemangen, tillhörande eliten på grund av meriter och inte börd i första hand, liksom att det endast var män (se tabell 2).

Logeabonnemangen förtecknades antingen med innehavarens namn, titel, yrke eller kollektiva funktion. Två grupper av hovanställda avviker som logeinnehavare eftersom de står förtecknade just enligt det sistnämnda. Det var kungens pager, som hade en fast loge både på Operan och Franska spektaklet, samt de kungliga damernas kammarfruar. Förklaringen till att det var just dessa kategorier av hovfunktionärer, var sannolikt att den högsta eliten inte behövde den särskilda förmånen att sitta i en av kungligheterorna anvisad loge, men väl de grupper som utgjorde ett mellanskikt i hovets och samhällets hierarki.

Min sammanställning av teaterräkenskaperna visar att det var vanligare att män än kvinnor stod som logeinnehavare på Stockholms kungliga teatrar. Men det går inte att utifrån det här materialet dra några säkra slutsatser om vem som verkligen *använde* logerna eller vilken roll som elitens kvinnor spelade på teatern, vilket hade varit intressant mot bakgrund av det som Jennifer Hall-Witt har fört fram för Londonoperan. De verkar ha varit familje- eller släktloger, eftersom det är ovanligt att en person förekommer som innehavare av flera abonnemang. Men någon absolut systematik finns inte som antyder att den personen nödvändigtvis var hushållsföreståndare. Bland de kvinnliga logeinnehavarna var till exempel grevinnan Ribbing änka vid den här tiden, medan grevinnan de Geer inte var det.

Sammantaget ger teatersalongen ett mer flexibelt intryck än vad som har påvisats i internationell forskning. En förklaring till skillnaden mellan Stockholm och andra städer kan ha varit att fasta platser för eliten i en förhållandevis liten stad var mindre betydelsefull, eftersom eliten bör ha utgjort en lätt igenkännlig grupp.⁶¹ De förnämsta platserna var till exempel *både* första och andra radens loger. Den kungliga logen låg på första raden i båda teatrarerna, medan hertigparets loger låg på andra raden i Bollhuset. Man får därför anta att de här logernas storlek och utformning också bör ha spelat roll utöver placeringen. Fördelningen av loger var inte heller absolut. Kungen kunde sätta den ordinarie logefördelningen ur spel och dela ut särskilda entrébiljetter till Operan.⁶²

På hösten 1784 beslöt Gustaf III om en renovering av Franska spektaklets byggnad i Bollhuset. I ett brev till Jeanna von Lantingshausen förklarade hertiginnan hur salongen skulle förändras:

Den ska målas i vitt och den stora Kungliga logen ska delas upp i sex mindre loger, närmare bestämt för Drottningen, Kronprinsen, Hertigarna, mig och Prinsessan. Men varje loge kommer att bli så liten att man bara kommer att få plats tre eller fyra personer om

man vill sitta bekvämt. Eftersom det inte kommer att finnas någon stor loge överhuvudtaget måste de som tillhör vårt hov, ja till och med de vakthavande hos drottningen, köpa biljetter för att kunna gå på föreställningen. Kungen kommer för övrigt att få en loge där läktaren är nu. Alla dessa förändringar är förstås ovälkomna, ty det är svårt att ge upp privilegier som man tidigare har haft och därför är det upphov till så mycket uppmärksamhet och rykten.⁶³

I de nya mindre logerna skulle alltså bara det allra förnämsta hovfolket få plats efter ombyggnaden. Den övriga uppvaktningen skulle vara tvungen att abonnera på sina loger och därmed beblanda sig med stadens övre skikt. Kanske var det för att kompensera för denna prestigeförlust som de kungliga damerna beslöt att betala loger för kammarfruarna.⁶⁴ Denna grupp stod näst i rang efter hovmästarinnorna och hovfröknarna och fick alltså enligt den sociala logiken inte plats i de nya logerna som bara rymde tre–fyra personer. Hertiginnan preciserade i ett brev till sin väninna Sophie Piper att de kungliga damerna var upprörda över förändringen, eftersom de inte längre kunde visa sig i sin loge med ett stort följe.⁶⁵ Gustav III:s ombyggnad av logerna kan ses som ett sätt att upphöja de kungliga från adeln. Men genom att beröva dem möjligheten att själva disponera ett större logeutrymme där de kunde bjuda in personer för umgänge under föreställningen, frantog han samtidigt sina kungliga släktingar en betydelsefull politisk arena.

*

Den här artikeln har utifrån hertiginnan Charlottes brev och räkenskaper kartlagt när och under vilka former som sammanträffanden mellan "hovet" och "staden" skedde i det sena 1700-talets Stockholm. Det har visat sig vara vid de dagliga tillfällena som hertiginnan rörde sig utanför slottet, på baler i Börshuset och på de kungliga teatrarna. Detta umgänge, som vid första anblicken ter sig som ett oskyldigt nöjesliv, var i själva verket, menar jag, ett komplicerat politiskt spel mellan hovets medlemmar och Stockholms urbana elit.

Det gustavianska hovet utmanades i slutet av 1700-talet av nya ideal för politisk maktutövning och av resursstarka grupper med anspråk på inflytande. Omdaningarna av Stockholm, med teaterlivet som medelpunkt, speglar i rumsligt avseende en potentiell maktförflyttning bort från hovet till vad man skulle kunna se som borgerliga arenor. Hovteatern i Bollhuset intill slottet fick konkurrens av den nya Kungliga operan vid Norrmalmstorg, där Stockholms högre sociala skikt kunde mötas. På samma sätt kompletterades baler inuti Kungliga slottet av baler

i Börshuset där hovet också förekom som gäster, inte bara som värdar. Kungsträdgården, som tidigare hade varit slottsträdgård, blev offentlig park för huvudstadens socialt uppåtsträvande befolkning. Med denna rumsliga förflyttning borde det samtidigt ha skett en försvagning av hovets kontroll över de aktiviteter som ägde rum där. Eller kanske bör man tolka förändringen i umgängesmönstren som en överlevnadsstrategi för hovet, i syfte att bli mer närvarande och synlig i stadsrummet? Teatern var i så fall idealisk, eftersom salongen erbjöd en socialt skiktad – och därmed kontrollerad inramning – åt elitens framträdanden inför stadsbefolkningen.

Inledningsvis karakteriserade jag hovets offentlighet som en plats där kungligheterna själva inte hade hela kontrollen. Även om det var en given förutsättning för hovets vistelse i staden, stördes hertiginnan av ett upplevt inkräktande på sitt territorium. Hon uttalade sig kritiskt när teaterpubliken blev alltför socialt heterogen eller när hennes logeutrymme inskränktes. Men i de flesta fall kunde hertiginnan behålla kommandot i staden. Hon balanserade mellan avskildhet och tillgänglighet under sina framträdanden. Genom att förlägga sitt umgänge till loger i teatersalongen och att bedriva välgörenhet under sina promenader befäste hon elitens bestående värden av exklusivitet, generositet och synlighet – på hovets egna villkor.

Noter

1. Om denna händelse, se My Hellsing, "Hertiginnan & hovpolitiken", i Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.), *Förmoderna offentligheter* (Lund, kommande). Gustav III förblev ståndaktig i sitt förbud och ville inte ens vid sin dödsbädd två år senare försonas med sin forna väninna.

2. "Elle a deffanes [défense] expres de j'ame [jamais] aller à aucun endroi qui est regarde comme *borigen* par consequent elle ne peut faire nul visite au Chato n'y [ni] dans ma maison elle ne peut aller a aucun Spectalque n'y a promener au Jardin du Roi n'y au Parque n'y a Carlberg elle a de plus deffanes de venir chez la Duchesse et Chez moi pas mémé à la Campanig n'y partout ou nous somme enfin elle est deffendu daller a la Bourse et au Spectalque mémé de Senborg et partout ou elle peut croiser et risquer de rencontrer le Roi", Sophia Albertina till Caroline Ehencrona 5/2 1790, Prinsessan Sophia Albertinas samling, vol. 3, Ericssbergsarkivet, Riksarkivet, Stockholm (RA). Samtliga översättningar från franska är författarens egna.

3. Se till exempel Richard Engländer & Martin Tegen, "Den gustavianska operan", i Karl Ralf (red.), *Operan 200 år: jubelboken* (Stockholm, 1973), s. 7–13; Beth Hennings, *Gustaf III: en biografi* (Stockholm, 1957), s. 179; Anna Ivarsdotter & Marie-Christine Skuncke,

Svenska Operans födelse: studier i gustaviansk musikdramatik (Stockholm, 1998), s. 22–25. Se även Erling Sandmo i nyss avslutat projekt <http://www.hf.uio.no/imv/english/research/projects/power/>.

4. Klas Nyberg & Eva Eggeby, "Stad i stagnation 1720–1850", i Göran Dahlbäck & Lars Nilsson (red.), *Staden på vattnet. D. 1, 1252–1850* (Stockholm, 2002), s. 189.

5. Förutom de biografiska skildringar som finns över Gustav III har monarkin på senare år utforskats av Mikael Alm, *Kungsord i elfte timmen: språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (Uppsala, 2002); Annie Mattsson, *Komediant och riksförädare: handskriftcirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III* (Uppsala, 2010); Henrika Tandefelt, *Konsten att härskas: Gustaf III inför sina undersåtar* (Helsingfors, 2008). För rumsliga och sociala perspektiv på 1700-talets Stockholm, se till exempel Mats Hayen, *Stadens puls: en tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830* (Stockholm, 2007) och Karin Sennefelt, *Politikens hjärta: medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm* (Stockholm, 2011).

6. Se även Magnus Olausson, *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* (Uppsala, 1993), s. 273–284.

7. Se Michael North, *Genuss und Glück des Lebens: Kulturkonsum im Zeitalter der Aufklärung* (Köln, 2003), s. 171–172, 190.

8. Detta synsätt på den tidigmoderna europeiska monarkin benämns "politisk totalteater" i Thomas Lyngby, Søren Mentz, & Sebastian Olden-Jørgensen, *Magt og pragt: enevælde 1660–1848* (København, 2010), s. 79 eller "performance of authority/staging of politics" i Hannah Smith, *Georgian monarchy: politics and culture, 1714–1760* (Cambridge, 2006), s. 218.

9. Jag kommer i den här artikeln att använda följande, förenklade hänvisningar till källmaterialet: hertiginnans samtliga räkenskaper finns i RA, vol. K295. De kungliga teaternas abonnemangslistor är sammanställda utifrån Kungliga teaterns arkiv i Gäddviken i en volym benämnd "Kung teaterns äldsta räkenskaper med skiftande rutiner, vol I, 1787–1808, G1: Opera Contoires Räkningar öfver Recetterne År 1786, 1787, 1788". Hänvisningar till journalen görs som "Lettre", följt av månad och år. Journalen förvaras i Hedvig Elisabeth Charlottas samling, Ericssbergarkivet, RA, vol. I (1775–1787) och vol. 2 (1788–1793). Samtliga hänvisningar till "odaterade biljetter" är hämtade ur den samling som finns i Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 27 om inget annat anges. Hänvisningar till brev görs fullständigt i varje not.

10. Se till exempel Hannah Greig, "All together and all distinct: public sociability and social exclusivity in London's pleasure gardens, ca 1740–1800", *The journal of British studies* 2012:1; Andrew Hann, Victoria Morgan & Jon Stobart, *Spaces of consumption: leisure and shopping in the English town, 1680–1830* (New York, 2007), särskilt s. 77–98; Benjamin Heller, *Leisure and pleasure in London society, 1760–1820: an agent-centred approach* (Oxford, 2009); Sennefelt 2011.

11. Om det brittiska hovet och "the public sphere", se Smith 2006, s. 232–238; Nicolas Henshall, *The zenith of European monarchy and its elites: the politics of culture, 1650–1750* (Basings-toke, 2010), s. 193–205.

12. För en mer utförlig diskussion av genus, kunglig ställning och de gustavianska hovens inbördes dynamik hänvisar jag till min doktorsavhandling, *My Helsing, Hovpolitik: Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet* (Örebro, 2013).
13. Se Lettre au mois de mars 1789, s. 351; Lettre au mois de fevrier 1790, s. 574; Lettre au mois de decembre 1790, s. 662–663; Hedvig Elisabeth Charlotta till Jeanna von Lantingshausen 18/8 1790, 9/6 1791, 12/6 1791, Rålambska stiftelsens arkiv, vol. 24–25.
14. Se Lettre au mois d'Avril, 1781, s. 131; Lettre au mois de Juin 1785, s. 20, Lettre au mois de fevrier 1789, s. 345.
15. Se Lettre au mois de Mai, 1778, s. 114; Hedvig Elisabeth Charlotta till Sophie Piper 19/9 1779, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv, RA, vol. 13.
16. Jag har funnit ett exempel där begreppet *ville* eventuellt är något bredare, se Lettre au mois de janvier 1791, s. 19. Om elitens sociala praktiker och överlappningar mellan "hov" och "stad", se även Antoine Lilti, *Le monde des salons: sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle* (Paris, 2005), s. 73–80; Eric Auerbach, *Vier Untersuchungen zur Geschichte der französischen Bildung* (Bern, 1951), s. 12–16.
17. Se Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer: den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770* (Stockholm, 2009), s. 217. Se även Heller 2009, s. 279.
18. Se vidare Sennefelt 2011, s. 29, 39–40, 86.
19. Greig 2012.
20. Nils Wollin, "Kungsträdgården i Stockholm II", *Samfundet Sankt Eriks årsbok* 1924, s. 106–107, 116–118.
21. Slutsatsen att det var privata aktörer och inte hovet som stod värd för de här evenemangen kan man dra utifrån hertiginnans kassaböcker, där hon förtecknade ett särskilt inträde dit. Se till exempel 1/1 1788 "Börs Asemblée"; 13/1 1788 "Börsassembléen", 29/1 1788 "Billietter till Börsen"; 4/1 1788 "För Billietter till masqueraden", 6/4 1788 "Börsassembléen", 6/5 1787, 17/7 1787 "För Spectacle Billietter". Se även Mikael Alm & Bo Vahlne, *Överkammarberrens journal 1778–1826: ett gustavianskt tidsdokument* (Stockholm, 2010), s. 91.
22. Marie-Christine Skuncke, "Gustaviansk teater", i Tomas Forser & Sven Åke Heed (red.), *Ny svensk teaterhistoria. 1, Teater före 1800* (Hedemora, 2007), s. 211–212.
23. Se Alm & Vahlne 2010, s. 66–69.
24. Om parterren, se t.ex. Auerbach 1951, s. 23–31; Jennifer Hall-Witt, *Fashionable acts: opera and elite culture in London, 1780–1880* (Durham, 2007), s. 62–64, 108–111. Att loger respektive parkett fungerade som omskrivningar för aristokratin respektive borgerskapet/folket även i ett svenskt sammanhang, framgår av följande brev, där hertiginnan skriver att "il y a eut des aplaudiment sans fin est sans cesse à l'entrée du Roi non seulement le partere mais les Loges aussi", Hedvig Elisabeth Charlotta till Jeanna von Lantingshausen 1/9 1790, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 24.
25. Hall-Witt 2007, s. 60.

26. Hall-Witt 2007, s. 57–81; Judith S. Lewis, *Sacred to female patriotism: gender, class, and politics in late Georgian Britain* (New York, 2003), s. 113. Om umgänget på 1700-talets teater, se även Gillian Russell, *Women, sociability and theatre in Georgian London* (Cambridge, 2007); Lilti 2005, s. 70. Referensverk till det franska teaterlivet på 1700-talet är Martine de Rougemont, *La vie théâtrale en France au XVIIIe siècle* (Paris, 1988).
27. Hall-Witt 2007, s. 61–76.
28. Christophe Loir & Laurent Turcot, "La promenade: un objet de recherche en plein essor", i Christophe Loir & Laurent Turcot, *La promenade au tournant des XVIIIe et XIX siècles. Belgique – France – Angleterre* (Bryssel, 2011).
29. Frédérique Leferme-Falguières, *Les courtisans: une société de spectacle sous l'Ancien Régime* (Paris, 2007), s. 247.
30. Bortsett från några malmgårdar och palats omkring genomfartsvägarna Hornsgatan och den branta Götgatan dominerades bebyggelsen här av enkla träkåkar och fabriker. Se Hayen 2007, passim.
31. Se till exempel hertiginnans anteckning i odaterad biljett: "j'irais de bonne heure à Frescati, ce ceras vers les 11 heures que j'y serais [...] si au Contraire Hedda [de la Gardie-Armfelt] eut des empechemens, et que le tems soit beau nous nous verons à Carlberg comme dernièrement". I hennes räkenskaper finns en anteckning om betalning gjord "vid Fiscatorp" i juni 1790, en utflykt som också nämns i hertiginnans brev till Jeanna von Lantingshausen 7/6 1790, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 24. Gustaf Adolf Reuterholm valde samma promenadvägar och utflyktsmål som hertiginnan, se "Gustaf Adolf Reuterholms dagbok från åren 1775–1776. Meddelad av Alma Falk", *Personhistorisk tidskrift* 1923, s. 190–191, 223–224, 226.
32. "s'il fait moins de vent demain qu'aujourd'hui je sortirais, je ne sais encore si ce ceras en caleche ou à pied mais j'irais toujours mon ancien chemin de la Rue de la Reine", hertiginnan i odaterad biljett.
33. Se även Sennefelt 2011, särskilt s. 38–125.
34. Se till exempel Lettre au mois de mars 1789, s. 370 och odaterade biljetter samt biljetter i Löfstadarkivet, Vadstena landsarkiv, B XXV a:3. Se även Greig 2012, s. 73.
35. "je sortirais vers les 11 heures j'irais par la douanne du nord, et me rendrais à la grande porte du Jardin de Carlberg je laisserez ma voiture à quelque distance du Jardin, vous sortirez à la même heure apeupres ou plus tard si vous voulez ou plustot, c'est égal vous irais le chemin tout droit à Carlberg arretez du cote de la maison du Jardinier est entrerez dans le Jardin laissée votre domestique à la porte et je vous y trouverez nos gens ne sauront pas que nous nous y sommes vue et ceux qui me suivront j'en repons car ce seras ou Sophie ou quelqu autre de mes Dames qui n'en parleront pas et Bruse donc je puis repondre, dallieur comme il n'y a guerre quelqu'un les matin à Carlberg nous pourons nous y voir sans gêne pourvue que le tems veuille nous favoriser." Se även följande exempel "si demain vous voudriez vous trouver dans le jardin de Carlberg à 11. heure vous irais comme dernièrement par l'entré aupres du Jardinier, et pour qu'on ne voye point ma voiture j'irais droit

au Chateau trouvée moi parconsequend du Cote de l'etans [...] j'espère qu'il n'y auras pas d'autre rencontre", odaterade biljetter.

36. "la prochaine fois si je vous rencontre et que nous sommes 4 ou 5 personnes je me campe par terre dans la Rue une Princesse ne peut y être assise ce ne seras pas moi parconsequend et je pourrais vous parler à l'aise", odaterad biljett.

37. Se till exempel hertiginnan till Jeanna von Lantingshausen 4/7 1791, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 25.

38. Om bruket av inkognito vid olika europeiska hov, se Lucien Bély, *La société des princes: XVIe–XVIIIe siècle* (Paris, 1999), s. 469–535.

39. Ur hertiginnans hushållsräkenskaper framgår det att allmosor var den oftast förekommande av hennes personliga utgifter, men att den totala summan var blygsam. Det var en budgetpost som höll sig relativt konstant från år till år. Genomgången av hertiginnans personliga räkenskaper visar att för åren 1787–1790 motsvarade den totala summan för välgörenhet vardera 145, 197, 174 och 200 riksdaler, medan den totala summan för hennes antecknade utgifter varierade mellan respektive 7 002, 7 625, 3 313 och 5 213 riksdaler.

40. Noteringar i räkenskaperna 8/11 1787, 18/3 1788, 12/3 1789 och 5/4 1789.

41. 2/7 1787 "Åt en fatig Gåsse för Kläder ock underhåll"; 30/6 1788 "För en fatig som får sedan Quartaliteter samma summa", 18/8 1788 "Fröcken Strokirch för fatiga"; 4/11 1788 "Underhåll för en Fatig Gåsse; 14/3 1789 "För Pängar til fatiga om Söndagen"; juni 1790, "Fröcken Strålenhielm", "För Fröken Stråhlenhielm en gång"; dito dito" och i december samma år "För en Fru Strålenhielm vanliga Halfva år"; juni 1790 "till Gr: Löwenhielm för en fatig adelsman"; juni 1790 "En Blesserad Gardis Karl"; juli 1790, "dito [Colect] åt General Duval".

42. Om välgörenhetens politiska och sociala dimension inom den kvinnliga eliten, se även Aurélie Chatenet-Calyste, *Une consommation aristocratique et féminine à la fin du XVIIIe siècle, Marie-Fortunée d'Este, princesse Conti 1731–1803* (diss. opubl. 2010), s. 427–433; Schneid Lewis 2003, s. 86–87. Marja Taussi Sjöberg iakttar samma små men regelbundna gåvor till nödlidande i sin undersökning av en förmögen borgerlig kvinna i slutet av 1700-talet. Marja Taussi Sjöberg, *Släkten, pengarna och Caroline Gotber: en grosshandlarsläkt i Stockholm under tre generationer 1740–1836* (Stockholm 2009), s. 176–177.

43. Se till exempel hertiginnan till Jeanna von Lantingshausen 8/9 1791, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 25.

44. Sven Åke Heed, "Efter maskeraden", i Tomas Förser & Sven Åke Heed (red.), *Ny svensk teaterhistoria. 1, Teater före 1800* (Hedemora, 2007), s. 262–263; Alm & Valne 2010, s. 299.

45. Detta framgår av hertiginnans odaterade biljetter.

46. "Le Prince Frederic et revenue Lundi au Soir, il est venue à l'operas dans la Loge de La Princesse tout de suite, ensuite il est entré dans celle de La Reine, et à donnée rendez vous à la Princesse et à moi pour hier au matin", Hedvig Elisabeth Charlotta till Sophie

Piper 24/9 1788, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv, RA, vol. 15. Se även Lettre au mois de novembre 1787, s. 156 och Lettre au mois de mars 1790, s. 594.

47. Hedvig Elisabeth Charlotta till Sophie Piper 29/9 1788, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv, RA, vol. 15.

48. Om de gustavianska operabyggnadernas historia, se Rödin 1973, s. 19–28.

49. På hösten 1784 var Operan stängd för att Gustav III gjorde om logerna. Enligt hertiginnan gick då många av hovets medlemmar i stället på Stenborgs teater. I ett brev till Sophie Piper från 3/10 1784, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv, RA, vol. 14, berättar hertiginnan vilka som har varit där (underförstått lär hertiginnan ha varit där själv, men det är inte säkert). Tre dagar senare 6/10 1784 skriver hon dock till Jeanna von Lantingshausen att hon aldrig brukade gå dit (Rålambska stiftelsens arkiv, vol. 24). I hertiginnans räkenskaper finns det likväl flera noteringar om betalning av inträde och loge på Stenborgsteatern under perioden 1787–90, rimligt att anta för egen räkning.

50. "Les Spectacles de Stenborg et de Ristrel sont également remplie, on à beaucoup parlé de la Fausse Angnes que l'on joue chez Ristrell; mais que j'ai le mauvais gout de trouver abominable, au fait à ce Spectacle il y à tout une autre classe de Personnes des phisionomie qu'on ne voit nul autre pard, au lieu que chez Stenborg tout le Beau monde y va, la Reine y à été hier en Fioquis avec le Pr: Royal quand ma tous ceras un peu mieux j'irais aussi un jour, presque toutes les Dames connue y sont tout les jours ou Second jour de Spectacle", Hedvig Elisabeth Charlotta till Jeanna von Lantingshausen, 8/11 1787, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 24.

51. Lettre au mois d'avril 1783, s. 114–118; Lettre au mois de mai 1783, s. 119–122; Lettre au mois d'octobre 1784, s. 159–160; Lettre au mois de decembre 1784, 161–162, Lettre au mois de janvier 1785, s. 11–12; Lettre au mois de mars 1785, s. 16. Mot bakgrund av hertiginnans engagemang i oppositionen mot Gustav III tolkar jag hennes framhållande av dessa konflikter som en symbolisk vägran att spela med i hans maktspel, vilket ingår i ett större mönster av politiska symbolhandlingar (se min avhandling). Hertiginnan dementerar dock detta själv i Lettre au mois de mars 1785, s. 16.

52. "ce Spectacle a été donnée deux fois, à la Seconde representation, il y avoit une si prodigieuse quantite de monde que si des vrais acteur auroit joué la Salle, n'aurais pas pu être plus remplie, celas à choquée beaucoup de personnes, et je ne nierais pas que j'en ai été tres etonnée; surtout comme la salle etoit remplie de filles et de gens de moindre espece, celas et d'autems plus etonnant, que les acteurs eux même distribuoit ce jour les Billiets d'entrée", Lettre au mois d'Avril 1783, s. 113–114.

53. "pourvue qu'il ny ait qu'une Société choisie qui fut Spectateur, car ajoutaije je ne trouve nullement desent pour des femmes de Condision, et encore moin pour la Belle Sœur du Roi de monter le Theatre quand toute la ville y est admis [---] le Roi repliqua que nous serions maîtresse de distribuer les Billiets nous mêmes". Hertig Carls kommentar, som är återgiven i anslutning, ger ytterligare förtydligande åt händelsen "j'exige de vous ma chere amie [...] que vous ne dansiez point à Ulrichsdal à Gripsholm tant qu'il

vous plairas mais il n'est pas decent si proche de la ville, puisquil y a toujours trop de monde", Lettre au mois d'Avril 1783, s. 115.

54. Om 1700-talets skådespelare och relationen till kungafamiljen, se till exempel Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv: familjen von Fersens livsstil på 1700-talet* (Stockholm, 2012), s. 182–183.

55. I Kungliga teaterns arkiv finns 10 förteckningar bevarade mellan oktober 1786 och mars 1788 från Kungliga Operan och Franska spektaklet i Bollhuset. Uppslaget till att gå igenom dessa fick jag från Ivarsdotter & Skuncke 1998, s. 30–31.

56. Vinterterminen började i januari och varade till slutet av mars, sommarterminen pågick från mars till början av juli. Efter ett längre sommaruppehåll tog höstterminen vid från oktober eller november till strax före jul. Även om det inte fanns någon officiell politisk säsong som i Storbritannien, sammanföll arbetsår och nöjessäsong. Jularna var en tid för umgänge inom familjekretsen och somrarna tillbringades på lantslotten, där teatertrupperna spelade.

57. I min sammanställning (tabell 1) avstod jag från att göra någon biografisk uppställning av logeinnehavarna eftersom en mer precis kategorisering hade kunnat medföra felaktigheter och möjligen skytt potentiella samband mellan olika personer.

58. Logeinnehavet sammanföll med diplomaternas ämbetsutövning. När till exempel markis de Pons åkte hem till Frankrike övertogs hans loge av ställföreträdaren de Gaussen (undantag för detta gäller den spanska ministern sommaren 1787). Det innebar att ambassadörerna verkligen bör ha varit närvarande på teatern under de perioder då de abonnerade sin loge. Med ett undantag var det dessutom fast pris på deras loger.

59. Charlotta Wolff, *Vänskap och makt: den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike* (Helsingfors, 2005), s. 209–210. Se även Alma Söderhjelm, *Sverige och den franska revolutionen: bidrag till kännedom om Sveriges och Frankrikes inbördes förhållande i slutet av 1700-talet. 1, Gustav III:s tid* (Stockholm, 1920), s. 111, som citerar den franske ambassadören markis de Pons, vars enda möjlighet till överläggning med Gustav III år 1788 var just på operan.

60. Av Alm & Vahlne 2010, s. 90, 118, framgår det att man kunde bygga ihop läktaren med parketten.

61. Abonnemangen avviker i Stockholm från såväl Michael North som Jennifer Hall-Witts resultat. North placerar furstarna på första raden, förmöget borgerskap, ämbetsmän, lärda och konstnärer på andra och tredje raden, medan parketten fylldes av militärer och tillresande. Hantverkare, gesäller och tjänstefolk satt avskilt på läktare och galleriavskilt 2003, s. 190) socialt utbsamma. al skiktningar på andra och tredje raden medan å första raden, r politiskt och socialt utb. Principen om en arkitektoniskt villkorad social skiktning i teatersalongen var likväl densamma (North 2003, s. 190).

62. Se Alm & Vahlne 2010, passim.

63. "elle ceras toutte Blanche la grande loge d'appresent ceras coupé en 6 Partie ou il y aura 6 loges cet à dire pour la Reine le Pr: Royale les Ducs la Pr: et moi mais chaque loge ne feras que de la grandeur que tres comodement il puisse s'y tenir 3 ou tout au plus 4

Personnes, comme il n'y auras pas de Grande loge dutout ceux qui sont à notre suite et même ceux qui sont de Garde chez la Reine n'aurent point place quen achetant des Billiets le Roi aura au reste une loge ou L'amphithéâtre et Presentemens voila du nouveaux mais de l'incomode car on ne perd pas volontiers un droit qu'on a eut jusqu'ici, aussi cela fait il bruit et sensation", Hedvig Elisabeth Charlotta till Jeanna von Lantingshausen, 27/9 1784, Rålambska stiftelsens arkiv, RA, vol. 24.

64. Jag har sammanlagt funnit 19 noteringar i hertiginnans personliga räkenskaper om betalning av kammарfruarnas loge på Operan mellan mars 1787 och oktober 1790. Hertiginnans räkenskaper och Operans räkenskaper överensstämmer varken gällande datum eller siffror.

65. Hedvig Elisabeth Charlotta till Sophie Piper 27/9 1784, Stafsundsarkivet, Smärre enskilda arkiv, RA, vol. 14.

Summary:

The Duchess, the Court, and the City in Gustavian Stockholm

This article analyses the everyday urban sociability and the staging of politics of the Swedish duchess Hedwig Elizabeth Charlotte in the years around 1790. The cultural and social life of the Gustavian court has been the focus of much scholarly attention. However, the main aim of these studies has been to examine court life as a reflection of Gustavus III's personality and political ambitions. This article, however, integrates Gustavian court sociability in a broader European pattern by focusing on the monarch's sister-in-law. It aims to give a detailed account of social practice through a vast selection of the Duchess's personal remains: her political journal and letters, informal notes to friends, and household accounts showing the sums she spent on charity. It also takes into account royal theatre box subscription lists as a way to identify the composition of the theatre audience. The claim of this article is that the Swedish royal family maintained their authority through their daily urban presence, such as their walks in the public gardens and main streets of Stockholm, their attendance at weekly balls at the Stock Exchange (Börshuset), or their visits to the royal theatres. Through a carefully ritualized sociability, the court preserved their social exclusivity in their urban encounters.

Keywords: Hedvig Elisabeth Charlotta, Gustavian Court, Stockholm, theatre, public sociability, spatiality, social exclusivity